

Simbolni vidik družbene strukture: Levi-Straussova in Lacanova koncepcija simbolnega

SIMBOLNO: TEMELJNI KONCEPT FRANCOŠKEGA STRUKTURALIZMA

Francoski strukturalizem je med letoma 1950 in 1960 v francoskem intelektualnem življenju doživel velik prodor. Eksistencializem kot filozofija subjektivnosti je bil omajan in subjekt in zavest sta odstopila mesto strukturi, pravilom in kodom. Strukturalizem pa ni nasprotoval samo "humanistični" filozofiji zavestnega jaza, ki bi iz svojega središča suvereno obvladoval univerzum, temveč je temeljito razrahljal tudi vsakršen pozitivizem, naturalizem in realizem, katerih skupna poteza je naivna vera v obstoj realnosti, ki bi bila neodvisna od človeka. Subjekt in struktura sta prek nezavednega neločljivo prepletena, drug drugemu sta pogoj, zato je nemogoče govoriti o "zavestnem jazu" in "objektivni realnosti". Strukturalizem je usmerjal pozornost stran od iluzij zavesti k realnosti nezavedne strukture in je bil izjemno občutljiv za vse, kar je bilo v zahodni civilizaciji potlačene. Na teh osnovah se je znotraj strukturalizma vzpostavila kritika prevladujočih teorij subjekta, pomena, zgodovine in filozofije.

Eden glavnih vzrokov velikega uspeha, ki ga je doživel strukturalizem v Franciji, je bila njegova obljuba natančne metode, ki naj bi družboslovnim in humanističnim vedam dajala nekaj upanja v napredek znanstvenih kriterijev. Metoda je izhajala iz temeljnih načel strukturalnega jezikoslovja kot jih je utemeljil švicarski jezikoslovec Ferdinand de Saussure. Nikakršnega dvoma ni o tem, da je pojmovni aparat, predstavljen v posthumno objavljenem delu *Cours de linguistique générale* (1916), tudi pojmovni aparat francoskega strukturalizma. Mogoče je celo reči, da so koncepti Saussurjevega strukturalnega jezikoslovja tisti, po katerih je francoski strukturalizem sploh mogoče prepoznati. Pod skupno streho francoskega strukturalizma so namreč uvrščeni zelo različni avtorji z zelo različnimi (tudi nasprotujočimi si) projekti. Skupna pa jim je ravno uporaba nekaterih strokovnih terminov Saussurjevega strukturalnega jezikoslovja.

Če pa smo že pri jezikoslovju – srečanje Clauda Lévi-Straussa in Jacquesa Lacana s praškim jezikoslovcem Romanom Jakobsonom ter njegovimi raziskavami na področju fonologije in afazije je odprlo pot uporabi načel strukturalnega jezikoslovja v družboslovju s tem, ko je vplivalo na oblikovanje osrednjega strukturalističnega koncepta – simbolnega reda. Koncept simbolnega reda, ki je tudi osnovna tematika te razprave, daje francoskemu strukturalizmu značilen pečat. Simbolno pomeni specifično, avtonomno raven realnosti, univerzalen, avtoregulativen red stvari in permanentno strukturo. Težko mu je postaviti jasne meje, saj je vsako človeško dejanje zaznamovano s simbolnim. Simbolno je ne celo, in prav zato neskončno odprto. Je vselej drugo glede na subjekt in hkrati vselej zaznamovano s subjektivnostjo. Je razsrediščeno in obenem podložno navidezni prevladi Drugega. Ker je simbolno specifično človeški milje, pravzaprav edini mogoči človeški milje, predstavlja umestitev vanj neizogiben izziv vsakemu posamezniku. To, da je “uspešna” umestitev človeškega bitja v simbolni red kronana s cepitvijo, kastracijo in subjektivizacijo, priča o težavnosti, dvoumnosti in vselejšnji nedokončanosti tega procesa.

Koncept simbolnega vpliva pa vpliva tudi na metodologijo družboslovenega raziskovanja, in sicer na ravni postopkov in tudi na ravni objektov, ciljev in učinkov družboslovne analize. Splošne značilnosti strukturalističnih metodoloških postopkov (o katerih podrobneje govorimo v naslednjem članku) pridejo nemara najbolj do izraza v primerjavi s splošnimi značilnostmi klasične pozitivistične paradigme družboslovenega raziskovanja. Glede tipa metode so za pozitivizem značilni predvsem kvantitativni statistični pristopi (merjenje, preštevanje, razvrščanje v skupine) in primerjava posameznih družb, kultur, pojavov in posameznikov z nekim abstraktnim normativnim modelom (na primer vrednotenje žensk, obarvanih, otrok ipd. na podlagi modela človeka, ki ga opredeljuje beli, premožni moški srednjih let). Avtorji francoskega strukturalizma so zlasti na izhodiščih Saussurjevega strukturalnega jezikoslovja in Jakobsonove fonologije oblikovali kvalitativne metodološke pristope, katerih temeljni načeli sta sistemski pristop in analiza odnosov med elementarnimi deli sistema. Če sta v pozitivizmu model družbene strukture narava ali organizem, je v francoskem strukturalizmu model strukture jezik. Nadalje, če je v pozitivizmu paradigmatski primer zgledne metode naravoslovje in zgled logike matematika, je v francoskem strukturalizmu metodološki vzor strukturalno jezikoslovje, zgled logike pa je logika jezika.

Objekt pozitivistične paradigme je povsem na nivoju empirične realnosti in se nanaša predvsem na razlike znotraj poenotenega, univerzalnega modela človeštva, družbe in kulture. Francoski strukturalizem pa raziskuje inherentno logiko koncepta simbolne strukture, znotraj tega pa se zanima predvsem za medkulturne univerzalije. Pozitivistični pristopi veliko stavijo tudi na izvor in genezo pojava,

medtem ko se strukturalizem posveča sinhronim, aktualnim družbenim in kulturnim razmeram.

Cilj pozitivistične paradigme je z današnjega vidika idealističen, herojski in naiven. V pozitivizmu se namreč verjame v eno in edino resnico, ki jo lahko odkrije samo znanost. V strukturalizmu pa je ciljna naravnost povsem nasprotna: demistificirati pozitivistično resnico kot rezultat uporabe specifičnega koda v službi nezavedne subjektivne želje, oblastnih razmerij in drugih specifičnih kontekstualnih dejavnikov. Hkrati pa odkrivati implicitna simbolna pravila, po katerih je konstruirana katerakoli resnica.

Učinka, ki ju pozitivistična paradigma priznava v odnosu do objekta analize ali širše v odnosu do družbene realnosti, sta razvoj in napredovanje k vedno boljšemu, pravičnejšemu, razvitejšemu in bogatejšemu svetu, vse to pa je posledica znanstvenega razvoja, predvsem razvoja tehnologije. Za avtorje francoskega strukturalizma so ti učinki nekaj povsem ideološkega. V strukturalizmu se razmišlja o učinkih znanstvenega delovanja na družbo avtorefleksivno: koliko in na kakšen način je raziskovanje objekta konstitutivno za sam objekt. Tako Foucault na primer odkriva, da družboslovne in medicinske vede svoj objekt šele konstituirajo ter da humanistične znanosti niso nevtralne, ampak pomagajo oblasti pri regulaciji, discipliniranju in nadzorovanju ljudi. Učinek strukturalističnih pristopov je v bistvu denaturalizacija in demistifikacija družbene realnosti kot imaginarnega učinka simbolnega.

V nadaljevanju bomo poskušali v grobih obrisih predstaviti poteze strukturalističnega koncepta simbolnega reda kot sinonima družbene strukture, kot sta ga zastavila Lévi-Strauss in Lacan.

KAJ LAHKO POVEMO O "LÉVI-STRAUSSOVI STRUKTURI"?

Predvsem to, da ni empirična, temveč je simbolna. Vzpostavitev simbolnega kot avtonomnega reda realnosti je po svoje mogoče ugledati kot radikalizacijo Durkheimove opredelitve družbe kot pojava *sui generis*, Freudove zastavitve individualnega nezavednega kot temelja družbenosti in Saussurjeve opredelitve jezika kot sistema z imanentnim pomenom. Deleuze opredeljuje simbolno kot prvi kriterij, ki strukturalizem naredi razpoznaven med drugimi teoretskimi šolami:

Prvi kriterij strukturalizma je prav odkritje in prepoznavanje tretjega reda, tretjega kraljestva: simbolnega. Prav zavračanje mešanja simbolnega z imaginarnim kakor tudi z realnim predstavlja prvo razsežnost strukturalizma.¹

¹ Deleuze, G. (1995). Po čem prepoznamo strukturalizem. V Pogačnik, A. (ur.): *Sodobna literarna teorija*, Krtina, Ljubljana, str. 42.

Simbolni sistemi² dajejo smisel družbeni eksistenci. Ta pomen je inherenten simbolnim sistemom, ima status objektivnosti in ne more biti zvedljiv na nič zunanjega simbolnim sistemom, naj bodo narava, empirična družbena struktura, zavest posameznika ipd. Tako na primer sorodstveni odnosi ne morejo biti omejeni na biološke sorodstvene vezi, niti na pravne ali emocionalne vezi. Sorodstveni odnosi so kulturno in družbeno pomenljivi fenomeni, v katerih so simbolni odnosi lahko konstituirani zgolj skozi sorodstvene sisteme, in ti simbolni odnosi so na mestu naravnih odnosov. Samo skozi simbolne sorodstvene sisteme imajo sorodstveni odnosi objektivno in subjektivno realnost. Vendar simbolna narava sorodstvenih odnosov prav nič ne odvzame njihovi realnosti, učinkovitosti in resničnosti. Prav nasprotno, šele znotraj simbolnega sistema se sploh vzpostavijo in dobijo status objektivnosti. Lévi-Strauss tako namesto sociološke teorije simbolizma gradi simbolno teorijo družbe, pravzaprav “simbolni vir družbe”³. Nadalje, struktura ni zavestna, pač pa je nezavedna. Identična je s simbolno mislijo, katere glavna značilnost je binarni princip. Binarni princip, po katerem je struktura strukturirana, jo vzpostavlja kot sinhrono, brezčasno matrico, kot formalno-racionalno formo. Ta pa naj bi omogočala tudi čisto formalno, objektivno in znanstveno analizo strukture in njenega imanentnega pomena. Od tod seveda upravičen očitek superracionalnosti Lévi-Straussove koncepcije strukture kot mreže nasprotij logičnih kategorij.⁴

Družbeni in kulturni fenomeni imajo kot simbolni pojavi objektivni, simbolnemu redu notranji imanentni pomen, ki je neodvisen od subjektivnih namer ter od družbenega in kulturnega konteksta. Zakoni simbolne misli so tisti, ki določajo družbo in kulturo, drugi faktorji, kot so geografski, demografski, psihološki in zgodovinski, so v Lévi-Straussovem strukturalizmu zgolj naključni vplivi. Pomen je imanentni strukturi, nastaja v medsebojnih odnosih med elementi strukture.

Tako Lévi-Straussova koncepcija strukture niha med naturalizmom, padcem v empirijo, in med popolno formalizacijo, absolutnostjo strukture in simbolnega, ki “upravlja” red empiričnih stvari in ljudi, ne da bi se je ti sploh zavedali ali imeli nanjo kakršenkoli vpliv. Ker pa idealna, celovita struktura ni mogoča, kar je,

² Lévi-Strauss našteje “najpomembnejše” izmed simbolnih sistemov: “V vsaki kulturi lahko vidimo množico simbolnih sistemov, med katerimi so najpomembnejši govorica, poročna pravila, ekonomski odnosi, umetnost, znanost in religija. Vsi ti sistemi ciljajo k temu, da bi izrazili nekatere vidike fizične realnosti in družbene realnosti, pa tudi razmerja, v katerih sta ti vrsti realnosti med seboj, in razmerja, ki se vzpostavljajo med simbolnimi sistemi samimi”. Lévi-Strauss, C. (1996). Uvod v delo Marcela Maussa. V Mauss, M.. *Eseji o daru in drugi spisi*. Studia Humanitatis, Ljubljana, str. 236.

³ Močnik, R. (1996). Marcel Mauss – klasik humanistike. Spremná beseda.” V Mauss, nav. delo, str. 291.

⁴ Čista formalizacija kot druga skrajnost, ki ji je podvržena Lévi-Straussova opredelitev simbolne funkcije in ki predstavlja nasprotni pol njegovim zdrsom v empirijo, je pravzaprav izpolnitev Lévi-Straussovega strukturalizma. Vendar pa bi, kot navaja Žižek, popolna formalizacija strukture pripeljala naravnost v ukinitvev simbolnega, kot osnovnega koncepta strukturalizma. Čista formalizacija pomeni namreč redukcijo *mane*, zabris prepovedi incesta in padec kulture v naravo, “sesutje” avtonomnosti simbolnega reda. Žižek, S. (1972). Temna stran meseca I. V *Problemi*, 113–114, Ljubljana, str. 106.

čeprav iz napačnih razlogov, zaslutil tudi Lévi-Strauss, ji je kot pogoj postavil “razpoložljivi označevalec”, elemente tipa *mana*, ki vzamejo nase “presežek pomena” in tako strukturo totalizirajo. *Mana*, po Lévi-Straussu, maši tiste luknje, kjer se pojavi nekomplementarnost med empiričnim redom stvari in simbolno ravnijo znakov, zato pomeni pogoj delovanja simbolne misli. Označevalec *mana* je vsekakor mogoče označiti kot Lévi-Straussov najpomembnejši prispevek h konceptualizaciji simbolnega, ki pa je bil v vseh potencialih izpeljan šele v lacanovski psihoanalizi, kjer je, med drugim, postalo jasno tudi to, da je ravno nekomplementarnost med označencem in označevalcem pogoj pomena in delovanja simbolne misli. Pomen obstoji samo kot vselej metaforičen, kot vselej višek-pomena. Vztrajanje pri komplementarnosti ravni označevalca in ravni označenca je tudi vzrok, zakaj Lévi-Strauss ni tematiziral navezave subjekta na simbolno. Lévi-Straussova struktura je zato objektivna, formalno-racionalna struktura, ki je avtonomna v odnosu do objekta in tudi v odnosu do subjekta.

Problem odnosa med posameznikom in družbo je v Lévi-Straussovem strukturalizmu “rešen” tako, da je subjekt dobesedno ukinjen. “Tako spoznamo, zakaj odstranitev subjekta predstavlja, če lahko tako rečemo, nujnost metodološke narave.”⁵ Pred obstojem simbolnega ne obstajata niti subjekt niti objekt. Subjekt in zavestna subjektivnost sta “učinka strukture”. Pred simbolnim obstaja samo biološki individuum, organizem. Mit o svobodnem in neodvisnem posamezniku, po mnenju Lévi-Straussa, sprevrča resničen odnos med subjektom in strukturo, saj prikriva dejstvo, da je struktura tista, ki na nezavedni ravni določa subjekt in da je subjekt docela podrejen strukturi. Subjekt spregleda učinek strukture, ki je nezavedna, in zato nasede navidezni avtonomiji. V tem smislu je mogoče razumeti tudi Lévi-Straussovo tezo: “Če smo natančni, se namreč alienira tisti, za katerega pravimo, da je zdrave pameti.” (Lévi-Strauss, 1996: 237) Subjekt strukture je odtujeni subjekt, katerega delovanje, misli in občutke določa struktura, ki se je subjekt ne zaveda, zato je subjektivni občutek samobitnosti, avtentičnosti in izvora delovanja zgolj imaginarni učinek strukture.

Primarnost, objektivnost in univerzalnost strukture ter dojemanje subjekta kot podrejenega simbolnemu je, kot pravita Coward in Ellis, verjetno najradikalnejši element Lévi-Strausovega strukturalizma in hkrati njegova meja.⁶ Lévi-Strauss se vendar ni mogel izogniti tematizaciji subjekta, saj, kot je poudarjal že Saussure, smisel obstaja samo za subjekt. Zato ga je poskušal v strukturo pripeljati v obliki posplošenega človeškega duha, ki je nezavedno mesto strukture. To je vsekakor problematičen in protisloven poskus artikulacije subjekta.

⁵ Lévi-Strauss, C. (1974). Finale mitologika. V *Marksizam / strukturalizam*. Nolit, Beograd, str. 16.

⁶ Coward, R., Ellis, J. (1985). *Jezik i materijalizam*. Školska knjiga, Zagreb, str. 39.

Simbolno pa ni konstitutivno zgolj za subjekt, ampak vzpostavlja tudi realnost kot zunanjo posamezniku, torej je konstitutivno tudi za objekt. Simbolno ne izraža ali odseva nekakšne predhodne, zunanje realnosti, temveč, zaradi svoje arbitrarne narave, ne izraža nič drugega kot samo sebe, svoje zakonitosti in svoja lastna protislovja. Tako v zvezi s študijami mitologij Lévi-Strauss pravi: "Vse, kar je v zvezi z mitom, pojasnjujemo izključno z njim samim, in glede na to, izključujemo stališče tistih, ki mit raziskujejo od zunaj in najdevalo zunanje razloge."⁷ S tem poskuša Lévi-Strauss utemeljevati absolutno avtonomnost strukture od empirije in konteksta, vsekakor tudi od subjekta; to se v nadaljnjem razvoju strukturalizma izkaže kot pravilna, vendar ne zadostna konceptualizacija.

V jedru Lévi-Strausovega projekta je torej simbolno kot red realnosti, katerega pomen je mogoče distancirano, objektivno in znanstveno raziskovati in ki bi moral biti privilegirani objekt družboslovnih in humanističnih študij.

Lévi-Strausova koncepcija strukture in simbolnega ima vsekakor nekaj lastnosti, ki so se kasneje izkazale za pomanjkljivosti. Povzeti jih je mogoče z Bahtinovimi besedami: *Nasprotujem zapiranju v tekst. Mehanične kategorije: 'opozicija', 'sprememba kodov' ... Dosledna formalizacija in depersonalizacija: vsi odnosi imajo (v širokem pomenu besede) logični značaj. /.../ Stvari se spreminjajo v pojme (raznih stopenj abstrakcije); subjekt nikoli ne more postati pojem (on sam govori in odgovarja).*⁸

Izpostavitve teh lastnosti simbolnega pa je bila vendar koristna, saj je pokazala vsaj na dve temeljni lastnosti strukture, ki jima do takrat v družboslovju niso posvečali posebne pozornosti: da ima struktura imanenten pomen in da ima lastna, notranja pravila, po katerih generira pomen.

V nadaljnjem razvoju francoskega strukturalizma, zlasti v delih Barthesa, Foucaulta, Lacana in Derridaja, pa je šlo za proces "odpiranja" načela imanentnosti strukture in "vgrajevanja" tudi drugih dejavnikov v njen koncept. Omenjeni avtorji ne izhajajo iz radikalne kritike Lévi-Strausovega projekta, temveč njegove protislovnosti, praznine in nedorečenosti vzamejo za izhodišče ponovnega branja, reinterpreteracije in razvoja konceptov. Tako na primer Lacan s tematizacijo subjekta in z drugačnim pojmovanjem funkcije "razpoložljivega označevalca" bistveno razvije Lévi-Strausov koncept strukture in avtonomije simbolnega reda.

LACANOV RAZVOJ KONCEPTA SIMBOLNEGA

Prehod od "logike znaka" k "logiki označevalca" ter vpis subjekta v simbolno – to sta osrednji žarišči Lacanovega teoretskega projekta v odnosu do francoskega

⁷ Lévi-Strauss 1974, nav. delo, str. 16.

⁸ Bahtin, M., M. (1999). *Estetika in humanistične vede*. Studia Humanitatis, Ljubljana, str. 350.

strukturalizma – imata pomembne posledice za opredelitev strukture. Če imamo v klasičnem Lévi-Straussovem strukturalizmu dve ravni realnosti – imaginarno raven, ki je celota empiričnih stvari, ki prekriva “resnično”, a nezavedno logiko znakov; in serijo znakov ter pravil kombinacije, ki označujejo in “nadomeščajo” red stvari –, imamo v psihoanalizi tri medsebojno kompleksno prepletene in sopogojene ravni: realno, simbolno in imaginarno.

Nemara ne bo odveč opozoriti, da niti strukturalistično niti psihoanalitsko pojmovanje strukture ne implicirata nekakšne opozicije med površino in globino, med neposredno zaznavnimi pojavi in njihovo “globljo” strukturo, ki ne more biti objekt neposrednega opazovanja. “Neposredno zaznavanje” sploh ne obstaja, saj vsako zaznavanje in opazovanje vedno že izhaja iz nekih predpostavk. Lacan med drugim poudarja, da je iskanje nezavednega (kot temeljne lastnosti strukture) v nekakšnih “globinah” subjekta ali zgodovine že vnaprej obsojeno na neuspeh, kajti nezavedno je zunaj, na površini, in se izraža v javni govorici.

Kot je ugotavljal že Lévi-Strauss, pri strukturi torej ni bistven odnos med globino in površino, temveč stabilnost odnosov med elementi. Na primer v sorodstvenih sistemih razmerja med bratom in sestro, možem in ženo, očetom in sinom ter stricem po mami in sestrinim sinom tvorijo najenostavnejšo strukturo. Pri strukturi gre za elemente in razmerja med njimi. Ta razmerja vedno znova, z vselej istimi posledicami utelešajo različni empirični objekti, različni posamezniki. Drugače povedano: razmerja med elementi strukture bodo ostala enaka, ne glede na to, kateri objekt ali posameznik zasede določeno mesto v dani strukturi.

Termin simbolno pri Lacanu ni čisto enopomenski. V ožjem pomenu gre seveda za red jezika (ki vključuje tudi imaginarno in realno dimenzijo), ki je red označevalca in katerega bistveni značilnosti sta odsotnost in razlika. V širšem pomenu je simbolno zakon, ki regulira ojdipski zaplet, čeprav je tudi ta zakon v tesni navezavi na “zakon označevalca”. Simbolno je konec koncev mogoče razumeti tudi kot celotno kulturo z normami, prepovedmi, pravili, vrednotami, zgodovino, sorodstvenimi, religioznimi, izobraževalnimi in drugimi sistemi. Povsod, kjer je mogoče definirati simbolne elemente, diferencialna razmerja med njimi, in kot pravi Deleuze, singularne točke, ki so mesta v strukturi, lahko pritrdilno odgovorimo na vprašanje, ali na tem področju obstaja struktura.

Bistvena značilnost simbolnega reda je njegova avtonomnost. Simbolno ni nikakršna “superstruktura”, determinirana z biologijo ali na primer genetiko. Je popolnoma kontingentna glede na empirično realnost, to je mogoče ponazoriti ravno s temeljnim pravilom, ki simbolno sploh vzpostavlja, s prepovedjo incesta. Le-ta namreč nima nobene biološke ali genetske utemeljitve. Gre za “primarno”, iracionalno pravilo, ki loči red kulture od reda narave, “osvobodi” človeka od neposrednega zadovoljevanja bioloških potreb in s tem odpre univerzum za

neskončne možnosti ustvarjanja novega in iskanja "ustreznega" objekta. Enako velja tudi za označevalno verigo. Nesmiselni označevalec gospodar, označevalec brez označenca, ki v neki, spet iracionalni, mitični točki prešije verigo in s tem retroaktivno dodeli pomen drugim, "navadnim" označevalcem, strukturo tudi "odpre", v tem smislu, da "beseda ne pomeni stvari", ampak napotuje na drugo besedo. Tako kot prepoved incesta "odpre" metonimično drsenje človekove želje, ki presega biološkost njegovih potreb. Ta "izvirna avtonomnost" simbolnega, ki jo odpira njegov manko, omogoči brezmejno metaforičnost jezika, uporabo besed v prenesenem pomenu, "uporabo nečesa zato, da bi s tem povedali nekaj drugega", prekoračitev "realne povezanosti stvari" ipd. Ali kot pravi Žižek: "Dvo- in večpomenskost jezika predpostavlja njegovo izvirno brezpomenskost."⁹ Tako je tisto "onstran" in "več" imanentno simbolnemu in ga doživlja vsak subjekt označevalca.

Vse to tudi napeljuje na dejstvo, da struktura ni objektivna, ampak je, prav zaradi manka, v katerega se vpiše subjekt, subjektivirana.

Simbolno ima univerzalen, celovit in vseobsegajoč učinek. Ne pojavlja se postopoma. Takoj ko imamo en simbol, imamo simbolni univerzum. "Jezik se je lahko rodil le naenkrat. Stvari niso mogle postopoma postati pomenljive. V toku neke transformacije /.../ se je izvršil prehod od stopnje, ko nič ni imelo smisla, do neke druge, na kateri je vse imelo smisel," pravi Lévi-Strauss.¹⁰ In takoj, ko se pojavi simbolno, imamo občutek, da je že od nekdaj prisotno. Zato so špekulacije o tem, kaj je bilo pred simbolnim, popolnoma nemogoče. Ne gre za to, da bi postopoma označevali empirično realnost s simboli. Simboli oziroma označevalci se ne nanašajo na empirično realnost, temveč drug na drugega. Zato sta simbolno in empirična realnost dva popolnoma heterogena registra in v nobenem pogledu ni mogoče govoriti o njuni komplementarnosti.

Bistvena dimenzija simbolnega, ki, kot že rečeno, izhaja iz jezikovne narave, je negativnost. Simbolno, tako kot jezik, tvorijo elementi, ki sami po sebi nimajo nobenega pomena. V jeziku nastaja ves pomen iz kombinacije majhnega števila (po Jakobsonu dvajset) samih po sebi nesmiselnih elementov – fonemov. Rečeno s Saussurjem, v jeziku so samo razlike. Tako je, kot je dokazoval Lévi-Strauss v analizah totemizma, sorodstvenih sistemov, zlasti pa mitologij, tudi v simbolnem. Simbolni elementi nimajo ne zunanjega označevanja ne notranjega pomena.

⁹ "V Simbolno preidemo, ko čiste zgube ne izkusimo več kot nekaj zgolj negativnega, marveč kot tisto, kar vse šele dopušča – ko izkusimo, kako smo vse, kar smo dobili, sprejeli na osnovi določene odtegnitve; saj je jedro Simbolnega v tem, da nam ni dejanskost nikoli dostopna neposredno, v svoji deviški goloti, marveč da sredi vsake prisotnosti že zeva brezno odsotnosti, sredi vsake polnosti brezno manka. /.../ Ta dopuščajoča zguba ('simbolna kastracija' ali 'pra-potlačitev') torej ni negativna zguba nečesa, marveč je tako rekoč v sebi 'pozitivna' – ne da se jo zapolniti, ker 'onstran' nje ni ničesar, ker nam je vse dano šele skoznjo." Žižek, S. (1980). *Hegel in označevalec*. DDU Univerzum, Ljubljana, str. 193 in 148.

¹⁰ Lévi-Strauss 1996, nav. delo, str. 262.

Kot pravi Deleuze, smisel je le smisel položaja.¹¹ Zato je vsaka "pozitivnost", če je to mogoče tako poimenovati, imaginarni učinek simbolnega. Analiza imaginarne identifikacije pokaže dualno naravo imaginarnega, za katero so značilna odsevanja, zrcalna razmerja in logika istega, ki vodi v zaprtost imaginarnega sveta. V simbolnem pa se intersubjektiven odnos – bistven v teoriji subjekta – vedno nanaša na tretji člen, ki posreduje med njima. Ta tretji člen, ki odpira zaprt imaginarni univerzum, je red označevalca, red razlike. To so pomeni kulture, ki presegajo človeka v tem smislu, da jih on ne določa, da predhodijo njegovi eksistenci in da jo bodo tudi preživeli.

Vse, kar se opredeljuje kot smisel, pomen, podoba, polnost, vsebina, empirična realnost ipd., torej spada v območje imaginarnega. Imaginarno kot pozitivno, kot smisel, vsebina in podoba zakriva negativnost in manjkavost simbolnega kot mesta razlik med nesmiselnimi elementi. Imaginarno kot učinek simbolnega je torej tisto, ki daje videz smisla, celote, povezanosti, koherentnosti in kontinuitete empirični realnosti in, nenazadnje, tudi identitetam. Imaginarno tukaj ne pomeni izmišljeno, lažno, poljubno – in kar je še podobnih opredelitev. Empirična realnost je imaginarna v odnosu do simbolne realnosti, ki empirično realnost strukturira, zato je primarnejša v odnosu do imaginarne ravni.¹² Sicer pa tudi simbolnemu ne moremo pripisati statusa resnice oziroma mu ga lahko, če sprejmemo resnico kot že samo v sebi manjkavo, luknjičavo, zaprečeno, organizirano okoli nekega realno, nemogočega jedra.¹³

Realnost se vzdržuje prek fantazem in njenih imaginarnih objektov, ki zakrivajo manko v simbolnem. In to je tudi funkcija imaginarnega: da prikriva luknjo, manko v simbolnem. Kot pravi Miller: V sleherni strukturi je tako po našem mnenju neka utvara, nadomestnik manka, ki je povezan s tistim, kar se zaznava, ki pa je najšibkejši člen v danem nizu, točka, ki se maje in ki le na videz pripada aktualni ravnini. /.../ Ta element je v realnosti natančno iracionalen in s tem, da se vanjo vključuje, kaže, kje je v njej mesto manka. Funkcijo tega elementa, ki se ne ujema, ki pa vseeno vara oko in po katerega zaslugi je sleherni zaznava spregled, bomo izločili tako, da bomo njegovo mesto imenovali utopična točka v strukturi, njena nepristna točka ali njena točka v neskončnosti.¹⁴

¹¹ Deleuze 1995, nav. delo, str. 46.

¹² V nasprotju z fenomenološkim geslom: "Nazaj k stvarim samim!", se strukturalistični moto glasi: "Proč od stvari!" Razlika med tema dvema gesloma označuje razliko med imaginarnim in simbolnim redom.

¹³ V zvezi z odnosom med imaginarnim in resnico je na tem mestu še rečeno: "Fantazma torej ni iluzija, ki zastira resnico, marveč 'iluzija', ki zastira, zapolni manko resnice, in 'sprava' med resnico in realnostjo je lahko le v tem, da izkusimo, kako sprevid resnice v fantazmatični realnosti temelji na neki luknji v sami resnici." Žižek, S. (1985). *Problemi teorije fetišizma. Filozofija skozi psihoanalizo II*. Analecta, Ljubljana, str. 99.

¹⁴ Miller, J.-A. (1981). Dejavnost strukture. V Močnik, R. (ur.): *Psihoanaliza in kultura*. Državna založba Slovenije, Ljubljana, str. 241.

Ta izjemni, imaginarni element je falični označevalec (pri Lévi-Straussu vzpostavljen kot *mana*), ki je ujet v nekakšno paradokšno dialektiko “preveč in premalo”: če ga ne bi bilo, bi strukturi nekaj manjkalo, ne bi se “držala skupaj”, ne bi bila “celota”; če pa je zraven, je nekako odveč, deluje kot nekakšen neugoden presežek.¹⁵ Ta element je pogoj procesa simbolizacije, ni pa na isti ravni z drugimi elementi. Zaradi tega označevalca je struktura naposled krožna, brez središča in opore, zgolj recipročno in diferencialno določena, vselej posredovana, torej brez izvora, porekla, začetka.

Ta luknja, krožnost ali manko, ki je bistvena dimenzija simbolnega, je pri poznem Lacanu vpeljana s pojmom realno. Najbolj preprosto povedano gre za manko “zunajjezikovne”, “realne” stvari – z nastopom simbolnega je asimbolna realnost, realno, nekaj izgubljenega in nemogočega. Vendar pa se realno ne nanaša na “trdno”, “zunanjo”, empirično realnost objektov ali morebiti narave (v tem primeru označevalna pregrada ne bi bila neprekoračljiva), ampak je sled realnega edino objekt – razlog želje, objekt a, kot nezvedljiv na kakršenkoli materialni, empirični objekt: Pregrada, ki loči simbolno od realnega, je strogo notranja samemu simbolnemu, natančneje povedano: pregrada, ki preprečuje samemu Simbolnemu, da bi ‘postalo ono samo’, da bi doseglo polno istovetnost s sabo, da bi se sklenilo v dovršeno strukturo. Ne gre torej za to, da bi v osrčju Simbolnega bilo neko nesimbolizabilno jedro: problem označevalca ni v tem, da bi mu uhajalo zunajsimbolno realno, v tem, da ne bi mogel doseči realnega, marveč v tem, da ne more doseči samega sebe – to, kar manjka označevalcu, ni preprosto zunaj-označevalni objekt, marveč sam Označevalec, ‘čisti’ označevalec, označevalec, ki bi bil ‘lasten’ subjektu.¹⁶

Simbolno je samo v sebi razcepljeno, luknjičavo, manjkavo, skratka: ne celo. Simbolno kot ne celo je realno, simbolno kot celo pa je imaginarno. Realno in imaginarno tako nista izvenstrukturna registra, ne nanašata se na nikakršno “pedsimbolno” ali “onstransimbolno” realnost, temveč sta dobesedno produkta simbolnega in nujna elementa strukture.

PRIMERJAVA LACANOVE IN LÉVI-STRAUSSOVE ZASTAVITVE SIMBOLNEGA

Ob elementu manka v simbolnem je mogoče pokazati na nekatere temeljne razlike med “klasičnim” strukturalizmom Lévi-Straussa in Lacanovo koncepcijo strukture, ki bi jo lahko opredelili kot “notranja meja strukturalizma”. Kot že rečeno, imamo pri Lévi-Straussu, podobno kot pri formalizmu, opraviti s čisto formalnim

¹⁵ Močnik, R., Žižek, S. (ur.), (1982). *Memento umori*. Državna založba Slovenije, Ljubljana, str. 322.

¹⁶ Žižek, S. (1986) Psihoanalitično-filozofski rokopisi 1985. V *Razpol 2*, Ljubljana, str. 87.

strukturnim modelom, s formalno mrežo diferencialnih entitet, ki jo zapolnjujejo arbitrarni materialni elementi. Vsa nadaljnja zgodovina strukturalizma, ki, kot pravi Žižek, kulminira v avto – negaciji, v Lacanovi logiki ne celega, pa je zgodovina ponovnega vdora materialnosti v strukturo, “zgodovina/zgodba reafirmacije zavezanosti formalne strukture nekemu materialnemu, nestrukturnemu momentu”.¹⁷ Seveda pa ta aktualizacija neformalnega elementa nikakor ne pomeni preprostega padca v naivni substancializem pozitivnih entitet, ampak je problem v tem, kako reafirmirati zunajstrukturno materialnost na podlagi diferencialnega pojma strukture.

Prvi korak na tej poti, ki ga je naredil tudi Lévi-Strauss, je vpeljava nekega elementa, ki, zaradi diferencialnosti strukture v sami strukturi zavzema mesto tega, kar je z njo konstitutivno izključeno, ki zavzema mesto izjeme in deluje kot križišče, “kratek stik” obeh, navidez vzporednih ravni, označevalca in označenca. Najboljši primer tega je, kot pravi Šterk, prepoved incesta: “Množica potencialno dostopnih žensk se ne vzpostavi, ko je vsa, ampak ko ji manjka ena, ko postane nevsa, ko je mati kot ženska prepovedana”.¹⁸

Pri Lévi-Straussu je to označevalec *mana*, opredeljen kot označevalec, ki nima nekega določenega pomena, marveč pomeni sam pomen, samo navzočnost pomena v opoziciji z njegovo odsotnostjo. Pri Lacanu pa je to označevalec gospodar, falični označevalec ali označevalec brez označenca.

V kolikor je Lévi-Strauss tematiziral *mano* kot mašilo manka pomena v strukturi, s čimer je opredelil strukturo kot “celo”, v toliko njegov strukturalizem vodi v čisti formalizem in s tem v samoukinitiv. “Perfekcioniranost’ strukture je izničenje strukture: nikoli ne bi vedeli, ali imamo opraviti z označevalcem ali z označencem, saj bi bila siamska dvojčka.”¹⁹

Cela, objektivna, formalizirana struktura pomeni svoj konec prvič zato, ker s tem, ko kot pogoj delovanja simbolne funkcije postavi komplementarnost med simbolnim in empiričnim nivojem, negira temeljno lastnost in pogoj strukture, namreč njeno avtonomnost, brezopornost, krožnost in razsrediščenost. Lévi-Strauss ne more do konca izpeljati avtonomnosti simbolnega zato, ker izhaja iz arbitrarne narave znaka, pri tem pa ne aktualizira tudi njegove diferencialnosti. Drugič zato, ker v “celi” strukturi ni prostora niti za subjekt niti za objekt. “Cela” struktura je objektivna, končna in zaprta struktura, mogoče jo je opazovati “od zunaj”, z objektivne distance. Tretjič pa zato, ker prva dva razloga neizogibno vodita v ukinitiv pomena. Pogoj smisla je element nesmisla, manko smisla, ki strukturo “odpre”. In smisel obstaja samo za subjekt.

¹⁷ Žižek, S. (1985a). Lévi-Strauss ali nemožna struktura. Spremnata beseda. V Lévi-Strauss, C.. *Oddaljeni pogledi*. Studia Humanitatis, Ljubljana, str. 367.

¹⁸ Šterk, K. (1998). *O težavah z mano*. Študentska organizacija, Ljubljana, str. 89.

¹⁹ Močnik, R. (1981a). *Mesčevo zlato. Prešeren v označevalcu*, DDU Univerzum, Ljubljana, str. 14.

Za smisel je nujno potrebno, da v označevalni verigi odmeva Želja subjekta, toda kot vemo, strukturalizem le izpostavi čisto 'formalno-racionalno' strukturo in ne premisli prav Želje subjekta.²⁰

Po Lacanu bi torej Lévi-Straussova *mana* morala pomeniti luknjo, odsotnost pomena kot pogoj njegovega dodatnega presežka.

Če v strukturalizmu pomen vznikne preprosto iz razlik med znaki, se v psihoanalizi v prazen prostor med označevalci vpiše subjekt preko faličnega označevalca kot označevalca želje. Falični označevalec je dvojno vpisan: je hkrati del imaginarne scene in predstavitev nezavedne želje, ki jo hkrati predstavlja in zastira. Falični označevalec za nazaj podeli smisel označevalni verigi, in sicer skozi njeno nedobesednost. Besede pomenijo vselej več ali manj kot dobesečnost – in prav ta "višek/manko" je njihov smisel. "Smisel obstoji le skozi odmev manka, ki spravi označence v drsenje, v katerem se vanj vpiše Druga Scena."²¹

Meja Lévi-Straussove opredelitve strukture v primerjavi z Lacanovo je torej v tem, da Lévi-Strauss ne naredi koraka v necelo strukturo, v perspektivo neke netotalizirane, ne-vse zbirke, naključnega spleta partikularnih trenutkov. Če je klasičen strukturalistični pogled na govorico kot na formalno strukturo, ki ji "stvar kot utelešenje užitka uhaja kot nemogoči objekt", se v lacanovski perspektivi formalna struktura govornice izkaže kot "zbirka sledi, ki so jih zapustili drugi 'subjekti', to se pravi tistega, s čimer je vsakdo vpisal, denimo, svojo željo v jezezik, saj mora imeti govoreče bitje označevalce, če naj želi, in v čem uživa, v svojih fantasmah, to se pravi, spet v označevalcih."²²

SLEP: O MEJAH INTERPRETACIJE SIMBOLNEGA

Zaradi narave simbolnega, ki smo jo poskušali na kratko predstaviti, zlasti zaradi njegove necelosti in subjektiviranosti, je objektivna, celovita in univerzalna interpretacija simbolnega nekaj nemogočega. Potrebno pa se je vprašati, čemu taka meja interpretacije služi. Odgovor je tako rekoč usoden: meja interpretacije predstavlja tudi mejo simbolnega reda.

Pri Lévi-Straussu je ta konceptualizirana kot *mana*. Označevalce tipa *mana* je mogoče interpretirati zgolj tavnološko. Interpretacija označevalcev tipa *mana* (na

²⁰ Žižek, S. (1972a). Temna stran meseca II. V *Problemi 115*, Ljubljana, str. 106. Želje subjekta pa Lévi-Strauss ne more vključiti v svojo koncepcijo simbolnega zato, ker status nezavednega izpeljuje iz narave, kot nekaj univerzalno utemeljenega v človeški nevrološki strukturi, in ne iz simbolnega, tako kot Lacan. Poleg tega, in še prej, pa Lévi-Strauss tudi ne uvidi kastracijske razsežnosti incesta. V psihoanalizi pa je "subjekt, ki govori, (neizrekljiva) želja, ki jo odpre kastriranost subjekta" (prav tam).

²¹ Prav tam, str. 62.

²² Miller, J.-A. (1983): "Pet predavanj o Lacanu v Caracasu." V *Gospodstvo, vzgoja, analiza*, DDU Univerzum, Ljubljana, str. 129.

primer tabu incesta), kolikor omogočajo, da se simbolno sploh vzpostavi, da deluje, se samoregulira in reproducira, namreč ne bi imela učinkovala kot demistifikacija realnosti, temveč kot derealizacija, sesutje kulture v naravo in človeka v organizem.

Pred podobno blokado interpretacije se znajde tudi psihoanaliza, ko pri interpretaciji simptoma naleti na fantazmo. Fantazma pomeni mejo psihoanalitske interpretacije. Imaginarni red realnosti se vzpostavi šele z mankom, tako da v njej umanjka delež realnega ali tako da iz nje izpade objekt a. Fantazma je trdovratna gotovost v to, da je manko mogoče zapolniti, da Drugi poseduje objekt a in da obstaja užitek, ki bi bil po meri želje. Kot taka je fantazma konstitutivna po eni strani za vzpostavitev osnovnih potez subjektive realnosti, po drugi strani pa za minimalno organizacijo njegovega užitka znotraj simbolnega. Kolikor je objekt fantazme objekt a, ta pa v realnosti ne more in ne sme biti realiziran, saj se realnost vzdržuje prek njegove izgube, toliko objekt a in s tem fantazma že v principu ne moreta biti interpretirana, razkrita in spoznana.

Fantazme in označevalci tipa *mana* dobesedno vzdržujejo realnost. Tako lahko sklenemo, da če fantazme in označevalci tipa *mana* predstavljajo mejo interpretacije, je prav meja interpretacije (ne pa interpretacija) v bistvu funkcionalna za vzdrževanje realnosti.

LITERATURA

- Bahtin, M., M. (1999): *Eстетika in humanistične vede*, Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Coward, R., Ellis, J. (1985): *Jezik i materijalizam*, Školska knjiga, Zagreb.
- Deleuze, G. (1995): "Po čem prepoznamo strukturalizem". V Pogačnik, A. (ur.): *Sodobna literarna teorija*, Krtina, Ljubljana, str. 41–65.
- Lévi-Strauss, C. (1974): "Finale mitologika." V *Marksizam / strukturalizam*, Nolit, Beograd, str. 130–175.
- Lévi-Strauss, C. (1985): *Oddaljeni pogled*, Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Lévi-Strauss, C. (1996): "Uvod v delo Marcela Maussa". V Mauss, M.: *Esej o daru in drugi spisi*, Studia Humanitatis, Ljubljana, str. 227–266.
- Marksizam / strukturalizam*, (1974), Nolit, Beograd.
- Mauss, M. (1996): *Esej o daru in drugi spisi*, Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Miller, J.-A. (1981): "Dejavnost strukture." V Močnik, R. (ur.): *Psihoanaliza in kultura*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, str. 233–256.
- Močnik, R. (1981a): *Mesčevo zlato. Prešeren v označevalcu*, DDU Univerzum, Ljubljana.
- Močnik, R. (ur.). (1981): *Psihoanaliza in kultura*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Močnik, R., Žizek, S. (ur.). (1982): *Memento umori*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Močnik, R. (1996): "Marcel Mauss & klasik humanistike. Spremna beseda." V Mauss, M.: *Esej o daru in drugi spisi*, Studia Humanitatis, Ljubljana, str. 267–303.
- Pogačnik, A. (ur.). (1995): *Sodobna literarna teorija*, Krtina, Ljubljana.
- Šterk, K. (1998): *O težavah z mano*, Študentska organizacija, Ljubljana.
- Žizek, S. (1972): "Temna stran meseca I." V *Problemi*, 1130–114, Ljubljana, str. 900–109.

- Žižek, S. (1972a): "Temna stran meseca II." V *Problemi 115*, Ljubljana, str. 49–91.
- Žižek, S. (1980): *Hegel in označevalec*, DDU Univerzum, Ljubljana.
- Žižek, S. (1985): *Problemi teorije fetišizma. Filozofija skozi psihoanalizo II*. Analecta, Ljubljana.
- Žižek, S. (1985a): "Lévi-Strauss ali nemožna struktura. Spremna beseda." V Lévi-Strauss, C.: *Oddaljeni pogled*, Studia Humanitatis, Ljubljana, str. 365–381.
- Žižek, S. (1986): "Psihoanalitično-filozofski rokopisi 1985. v *Razpol 2*, Ljubljana, str. 71–88.